

DAGMAR BARTOŇKOVÁ

K ŽÁNROVÉMU ZAŘAZENÍ DÍLA ANTONIA DIOGENA

Fótios, patriarcha konstantinopolský (cca 820—890), uvádí ve své Bibliothéce, v níž jsou obsaženy výtahy z 280 prozaických děl starořecké i byzantské literatury, mezi doklady antické románové literatury i spis *Ta hyper Thúlén apista* (Neuvěřitelné příběhy za ostrovem Thúlé) od jinak neznámého autora Antonia Diogena. Jako v jiných případech podává Fótios především obsah díla, doprovází jej však literárně historickými poznámkami i určitým estetickým hodnocením. Jak z Fótiovy charakteristiky, tak především z obsahu vyplývá, že šlo o dílo s velmi složitou kompozicí, celým komplexem rámcových vyprávění, odboček a líčení věcí neuvěřitelných (proto se také spisu zkráceně říkalo Apista „Věci neuvěřitelné“). Dílo bylo ve starověku dosti proslulé; nejslavnějším z autorů, který z něho čerpal, byl Lúkiános ze Samosaty (cca 120—180 n. l.), jenž celou řadu Antoniových vyprávění paroduje ve svém spise *Alétheiai historiai* „Pravdivé příběhy“.

Datem 180 n. l., kdy zemřel Lúkiános, je tedy dán i terminus ante quem pro vznik Antoniova díla. Obecně se však osoba Antonia Diogena, pokládaného za propuštěnce římské rodiny Antoniů, klade do 1. století n. l. Dílo zřejmě vzniklo v attizující atmosféře tohoto století; autor ve svém úvodním dopise sám sebe charakterizuje jako „básníka písíciho ve stylu staré attické komedie“.¹

Dílo Antonia Diogena nezbuzovalo dlouho náležitý zájem novodobých badatelů, zabývajících se řeckou románovou tvorbou. Důkladněji se jim zabýval pouze E. Rohde, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*, Leipzig³ 1914, 250—276, ale k podrobnější rekonstrukci románu se ani on nedopracoval. O to se pokusil teprve koncem 60. let K. Reyhl v disertační práci *Antonios Diogenes*, vydané v Tübingen v roce 1969. Reyhl se pokusil sebrat maximum informací o Antoniově osobě (3—7), klasifikuje a rozebírá

¹ Fotios p. 111 a.

všechny prameny našich informací o Antoniově textu (8—77), probírá hlavní pramenné okruhy, jichž autor užíval (78—111), pokouší se o literárně estetický rozbor díla (112—128), o jeho komplexní charakteristiku (129—132) a působení v pozdější době (139—143). Pro rekonstrukci románu má hlavní význam Reyhlův výčet pramenných informací o Antoniově textu. Ty můžeme s odvoláním na Reyhla — a s určitým pozměněním — rozčlenit do těchto okruhů:

1. PŘÍMÉ FRAGMENTY NA POPYRECH

A. Fragment s němou služkou Myrtó: objeven v roce 1929, vydán C. Galavottim, *Studi Italiani*, N. S. 8, 1931, 247—257. Zařazení do románu Antoniova je vysoce pravděpodobné. Myrtó se objevuje, třebaže v jiné souvislosti, i ve Fótiově obsahu. Jde o scénu ze začátku románu, kdy hrdinka Derkyllis dlí ještě u svých rodičů v Tyru. V otcovském domě slouží nemá Myrtó a Derkyllis na jejím chování poznává, že jí chce služka něco sdělit. Podává jí tedy tabulku na psaní a Myrtó svou paní písemně varuje před vlivem svého milence Paapida.

B. Fragment obsahující řeč čaroděje o tom, že není obrany proti moci lásky; zlomek pochází z fajiúmské oázy, byl vydán C. Bonnerem v *Trans. of the Amer. Philol. Ass.* 52, 1921, 111—118. Vzhledem k tomu, že se tu neobjevuje žádné osobní jméno, nelze pokládat za jisté, že jde o fragment z Antonia. Reyhl však zapojuje zlomek do textu románu asi takto: Jak víme z Fótia, egyptský kněz a čaroděj Paapis se ucházel o Derkyllidu. Z fragmentu B lze podle Reyhla vysoudit, že Paapis ovlivnil Eróta, aby na dívku seslal sen s obrazem jejího budoucího milence, jímž hodlal být on sám (motiv snu s budoucím milým se objevuje i v románu o Alexandrovi). Erós však zaměřil ve snu osoby a seslal na Derkyllidu sen s obrazem Arkadana Deinia, s nímž se Derkyllis později setkává na ostrově Thulé. Paapis o tom nic netuší, a když se v Derkyllidině rodině o snu se znepokojením hovoří, pokrytecky pronáší z pozice rodinného přítele zmíněnou řeč o velké moci Erótově, proti níž není žádné pomoci.

2. EXCERPTA Z ANTONIA DIOGENA U POZDĚJŠÍCH AUTORŮ

A. Novoplatónský filozof Porfyrios z Tyru (234—305 n. l.) využil Antoniových výkladů o Pýthagorovi a pýthagorovcích při sepisování Pýthagorova životopisu. Porfyrios použil Antonia určitě v §§ 10—14, 32—36, 44 a se značnou pravděpodobností i v §§ 15—17, 30—31, 37—43, 45—47, 54—55. Pýthagorovské partie tvoří jednu z odboček uprostřed románu a navazovaly na setkání Derkyllidy s Pýthagorovým žákem Astraiem někde v jižní Itálii; obsahovaly souhrn výkladů o mistrově životě, jeho učení i jeho smrti. Vypravovatelem byl Astraios.

B. Ioannés Laurentios Lýdos (6. století n. l.) zachoval ve svém díle *De mensibus* s výslovným odkazem na Antonia dvě místa z jeho románu (III 5: krátký paradoxografický údaj; IV 29: informace o zákazu bobů, převzatá i Porfyriem v § 44), a snad i některé další partie (např. Lýdos III 11; o vlivu měsíce na život zvířat).

3. LITERÁRNÍ NARÁŽKY NA ANTONIOVO VYPRÁVENÍ

Jak již bylo řečeno, Lúkiános ze syrské Samosaty (cca 120—180 n. l.) parodoval Antoniovy Neuvěřitelné příběhy (Apista) ve svých Pravdivých příbězích; omezil se ovšem ve svém nevelkém dílku zejména na různá Antoniova vypravování o neuvěřitelných podivuhodnostech na moři, na dálném severu či v mimozemských sférách. Rozdílný přístup obou autorů se odráží již v samostatných názvech jejich děl. Zatímco Antonios chce ve svém spise ukazovat své fiktivní příhody, jako věci sice *neuvěřitelné*, ale pravdivé, Lúkiános naproti tomu zdůrazňováním *pravdivosti* v titulu svého díla naznačuje jejich fiktivnost. Erotickou složku Antoniova románu ponechal Lúkiános nepovšimnutu, stejně tak jako pýthagorovskou nauku.

4. OBSAH DÍLA, PODANÝ FÓTIEM

Hlavní body Antoniova vypravování lze na základě Fótiova výtahu stručně podat v této podobě: Román začíná dopisem Antonia Diogena jistému Faustinovi, v němž sděluje, že věnuje své dílo sestře Isidóře. Věnování je připojeno. Poté v textu následuje dopis jakéhosi Balagra, adresovaný jeho ženě File, v němž se píše o nalezení Deiniových pamětí, které tvoří dějovou náplň románu. Stalo se to takto: Alexandros Veliký byl po dobytí Tyru (332 př. n. l.) zaveden do podzemní hrobky, kde se nacházely kamenné truhly. Na jedné z nich bylo napsáno: Mnásón, syn Mantiniův, žil z 71 let roků 66 — s narážkou na to, že Mnásón, otec sourozenců Derkyllidy a Mantinia (mladšího), hlavních hrdinů románu, strávil pět let ve smrtelné ztrnulosti. A vedle hrobu našli prý Alexandrovi vojáci skříňku s tabulkami z cypřišového dřeva, na nichž byly Deiniovy paměti napsány. Paměti jsou uvedeny prohlášením Athénana Erasínida, jak rukopis vznikl. Erasínidés totiž přišel s Arkadánem Kymbem do Tyru, aby Deinia odvedl domů, ten se odmítl vrátit do Arkadie s poukazem na své vysoké stáří; slíbil však, že sepiše svoje paměti. Toto vyprávění zapsal Erasínidés na cypřišové tabulky. Jeden exemplář si mohl za odměnu ponechat, druhý pak měl být uložen do hrobu Deiniova.

Celá tato historie kolem zrodu díla v nás evokuje reminiscence na jiný antický román mladšího data, totiž na Diktya z Kréty. Latinská verze jeho spisu, známá pod názvem *Ephemeris belli Troiani*, pochází zřejmě ze 4. století n. l.; z řeckého textu máme však jen krátký zlomek, nalezený na egyptském papyru datovaném do roku 206 n. l., přičemž se soudí, že řecký originál vznikl někdy v 1. století n. l. Latinský spis je opatřen v úvodu listem, jež posílá L. Septimius Quintu Aradiu Rufinovi, ztotožňovanému buď s římským konsulem z r. 317 n. l. nebo s jistým římským cisařským úředníkem, působícím v roce 363 n. l. V dopise se praví, že *Ephemeris belli Troiani* původně sepsal punským písmem Diktys z Kréty, po jeho smrti byl spis spolu s ním uložen do hrobu u Knóssu, a když se po mnoha staletích hrob rozpadl stářím, našli dílo pastýři a odvedli je svému pánu. Ten prý je přepsal řeckým písmem a nabídl císaři Neronovi. Text se prý potom náhodou dostal do rukou zmíněnému L. Septimiovi a ten jej přeložil do latiny.

V prologu samotného díla, jež pak v dochovaném latinském textu následuje, píše Kréfan Diktys z města Knóssu o tom, jak sepsal kroniku o trojské válce v devíti svazcích foinickým písmem na lipovém lýku. Byl prý spojenec krétského krále Idomenea, po jehož boku se zúčastnil trojské výpravy, a zpět na Krétu se vrátil až v dosti vysokém věku. Na smrtelném lůžku přikázal, aby byly knihy pohřbeny spolu s ním.

Jde jistě o fiktivní informace, podobnost některých motivů je tu však taková, že bychom nevyučovali jisté souvislosti mezi Antoniem Diogenem a nám blíže neznámým autorem spisu o válce trojské, jež zvláště ve středověku ovlivnil řadu tzv. trojských kronik.

Vlastní Antoniův román měl 24 knih. Skládá se ze dvou částí, Deiniových cest a Derkyllidinych osudů, přičemž putování Deiniovo má charakter rámcového vypravování. Deinias putuje spolu s několika přáteli, mezi nimiž je i egyptský kouzelník Azulis, k východnímu moři a pak severním oceánem až na ostrov Thulé. Tam se setkává s Derkyllidou, krásnou Tyřankou, která byla — zdánlivě mrtva — uložena do hrobu (1. kniha). Derkyllis, probuzena Deiniovou láskou k životu, vypravuje mladíkovi o svých osudech, které vyplňují celých 22 knih románu. Jelikož Derkyllis za dne, stížena kouzlem egyptského čaroděje Paapida, znovu upadá do smrtelného spánku, může svému milenci Deiniovi vypravovat o svých osudech jen během noci. Zda Antonios nechává každou knihu končit opětným Derkyllidiným spánkem, nedá se z Fótia vysoudit.

Spoluhrdinou vypravování je Derkyllidin bratr Mantiniás. Žili šťastně v otcovském domě v Tyru, do Derkyllidy se však zamiluje zlý egyptský čaroděj Paapis (srov. oba zmíněné papyrové zlomky), ten nakonec svými pleťchami uvrhne rodiče obou sourozenců do spánku podobného smrti a svede vinu na ně (dětem původně namluvil, že rodiče omladí léčivým spánkem a ony s tím souhlasily). Sourozenci ze strachu před trestem uprchnou a dostanou se přes Rhodos a Krétu do jižní Itálie a dále pak až ke Kimmerijským u vstupu do podsvětí. Někde zde se Mantiniás ztratí a Derkyllis pokračuje v cestě s pýthagorovcem Astraiem a s Keryllem, který se do ní zamiluje. Astraios při cestě západními krajinami vypráví o Pýthagorovi, jeho učení i o jeho žácích. Kdesi na keltiberském západě umírá Keryllos a Derkyllis se vrací na Sicílii. Zastihne ji tu však udání Paapidovo, je zatčena a předvedena do Leontín k tyranu Ainésidémovi. Setkává se tu nejen s Paapidem, ale zároveň i se svým bratrem Mantiniem. Od toho se dovídá o dobrodružstvích, která prožil v dalekých zemích, na bájných ostrovech, ba až v krajinách slunečních a měsíčních. Sourozencům se podaří z Leontín uprchnout, když předtím odcizili čarodějně Paapidovy pomůcky. Přes jihoitalské Rhégion dorazí do Metapontu a tam se opět setkají s Astraiem. Společně s ním se vypraví tentokrát východním směrem přes Thrákií k Massagetům a Getům a poznají zde opět mnoho podivuhodného. Cestou se střetnou s dalším pýthagorovcem Zamolxidem, který sourozencům věští o jejich budoucích osudech. Nakonec se ti s oběma pýthagorovci rozloučí a spěchají na sever na ostrov Thulé, tam je však dostihne Paapis a zakleje je do spánku smrti. Sám je však zabít místním mladíkem Thruskanem, který se do Derkyllidy zamiloval. Thruskanos si nakonec z nešťastné lásky vezme život. Smrtí Paapidovou se ovšem kouzlo smrtelného spánku neruší a oba sourozenci se probouzejí jen v noci. Mantiniás tu prožije vlastní

milostné dobrodružství, zatímco Derkyllis se setkává s Deiniou a vypráví mu své osudy. Jejich vyprávěním končí 23. kniha románu.

V Antoniově díle nacházíme velmi mnoho z toho, co jsme si zvykli pokládat za neodmyslitelnou součást řeckých eroticko-dobrodružných románů — milostný vztah mezi mužem a ženou, dlouhá odloučení, protivensví připravená přírodou i nebezpečí vzešlá od zlých lidí. Ale na druhé straně je tu i mnoho zvláštního, v jiných erotických románech se neobjevujícího. Tak hlavní Antoniův milenecký pár, Derkyllis a Deiniás, neprožívá strasti odloučení, oba se spolu poprvé setkávají až v závěru popisovaných událostí, na ostrově Thulé, třebaže Reyhlova interpretace papyrového fragmentu B naznačuje možnost, že osoba Deiniova byla Derkyllidě již předtím dávno známa z milostného snu. Přitom pokud můžeme ze zachovaných údajů soudit, Deiniás není v jejich milostném vztahu příliš aktivním činitelem, nýbrž spíše soustředěným posluchačem Derkyllidina vyprávění. A dokonce, když jeho přítel Azulis Derkyllidu vysvobodí ze spánku smrti, nevrací se s ní Deiniás přímo do Tyru, nýbrž ještě po neurčitou dobu putuje po dálném severu, až jej jakýsi deus ex machina dopraví do Tyru za Derkyllidou. Úlohu dvojice, která zakouší utrpení na moři i mezi lidmi, plní u Antonia sourozenci Derkyllis a Mantiniás; ti spolu prchají, jsou od sebe odtrhováni, setkávají se, znovu prchají, jsou společně zakleti a nakonec spolu vysvobozeni. Podle Reyhla se v tom odráží vliv Egypta, kde docházelo často ke sňatkům mezi sourozenci, toto řešení se ovšem Antoniovi nejevilo pro řecké prostředí jako vhodné, a tak sourozenecký vztah prokombinoval milostným vztahem dvou lidí, kteří si byli souzeni. Přitom se z vyprávění Derkyllidina dovídáme, že k ní postupně vzplanuli láskou i další muži. Deiniás, naslouchající jejimu vypravování, mohl však s uspokojením vzít na vědomí, že — aspoň podle vypravovatelky — ani jeden z nich u krásné Derkyllidy neuspěl. Kerkyllos zahynul kdesi v Iberii a Thruskanos vlastní rukou na Thulé.

Zatímco Rohde zdůrazňoval především cestopisný ráz románu² a Merkelbach jej pokládá — ve shodě se svou teorií antického románu jakožto náboženského mysteria³ — za román pythagorovský, docenil podle našeho soudu teprve Reyhl náležitě i jeho erotickou stránku, ba snad ji dokonce i poněkud přecenil. Logickým důsledkem tohoto vývoje jsou kompromisní stanoviska některých současných badatelů, zejména W. Fautha, jenž přispěl k specifikaci žánru díla a k jeho strukturálnímu rozboru dvěma významnými příspěvky. V prvním z nich, *Hermes* 106, 1978, 220—241, analyzuje Fauth v Diogenově románu stopy pythagorejské aretálogie a dochází k závěru, že tyto stopy jsou v něm zcela zřetelné, ale že nejsou určujícím znakem celého díla. Závěrem pak charakterizuje Apista jakožto fantastické cestopisné vyprávění, bohaté na teratologické zázaky o divech z exotických krajín kdesi na konci světa a obohacené jak typickými náležitostmi dobrodružně-erotického románu, tak i běžnými prvky lidové aretálogické literatury, popisující podivuhodné skutky putujících filozofů, v tomto případě pythagorovského ražení.

² Rohde 1914, 250nn.

³ Merkelbach 1962, 233 nn.

Totéž stanovisko zaujímá Fauth i ve své studii *Zur kompositorischen Anlage und zur Typik der Apista des Antonius Diogenes* z roku 1978, v níž se jako první z badatelů pokouší o nastínění kompoziční struktury díla se všemi jeho rámcovými vypravováními i odbočkami a klasifikuje do detailů Antoniovvy narrativní proudy.

Konečně T. Hägg v publikaci *The Novel in Antiquity*, Oxford 1983, str. 118 nn. zastává názor podobný Fauthovu a snad je jen poněkud opatrnější v konečných závěrech. Podle něho jde o dílo, jež mělo své vzory ve fantastické cestopisné literatuře (*Reisefabulistik*, *Travel Tales*) a primárním autorovým záměrem bylo čtenáře pobavit vypravováním s fantastickou tematikou. Zda pýthagorovské složky románu byly míněny vážně nebo ne, k tomu se Hägg váhá vyslovit vzhledem k stručnému charakteru dochovaného Fótiova výtahu. K pobavení čtenářů byly do díla vtěleny i prvky milostného řeckého románu, který se těšil právě v 1. stol. n. l. velké oblibě. Přitom — podle Hägga⁴ — věnuje Antonios do rámce dobrodružných osudů svých protagonistů nejrůznější informace o vzdálených zemích zcela obdobným způsobem, jako vkládá autor Alexandrova románu podobné údaje do historického (resp. pseudohistorického) rámce svého vyprávění.

Jeví se tedy zařazení díla Antonia Diogena mezi antické literární žánry jako otázka stále ještě otevřená, zvláště uvážíme-li neochotu některých badatelů řadit mezi románovou literaturu např. i román o Alexandrovi, díla Diktya z Kréty, Daréta Fryžského apod.⁵ Zanedbatelná není ani ta skutečnost, že nově objevené papyrové fragmenty donedávna neznámých románů nám dávají tušit, že stále ještě neznáme antickou románovou produkci v její celistvé podobě. Tak se např. ještě u Hägga trvá, že se v řecké románové literatuře — na rozdíl od římské — nesetkáme s erotickými pasážemi pornografického charakteru,⁶ objev fragmentů Lolliana a zvláště pak zlomku o Ioláovi svědčí však dnes jasně o opaku.⁷

Na Antoniově díle je pak zvláštní to, že vypravování sice končí šťastně, ale nikoliv svatbou. Vzpomeňme v této souvislosti rozdílů mezi řeckými milostnými romány staršími a mladšími. U starších (*Charitón*, *Xenofón* z Efezu), je svatba na začátku děje a dobrodružství prožívají mladé manželské dvojice, v mladších románech (*Longos*, *Achilles Tatios*, *Heliódoros*) je svatba naopak vyvrcholením děje po přestálých dobrodružstvích. Existovaly však zřejmě i jiné možnosti, jako je antoniovský happy end beze svatby a s propletenými osudy sourozenecké a milenecké dvojice.

Ukazuje se tedy, že literární tvorba v oblasti zábavné prózy byla asi v raných stoletích našeho letopočtu daleko rozmanitější, než aby ji bylo možno schematicky redukovat na vývojovou linii eroticko-dobrodružného románu a linii pseudohistorického románu s tematikou trojskou, alexandrovskou atd. Existoval tu ještě navíc mohutný proud aretalogické literatury pojící se k různým divotvorcům jako byli *Pýthagorás* a *Apollónios* z Tyany, a oblibě se těšila rovněž erotická novelistika milétského typu i utopická, resp. filozofická cestopisná fabulistika na způsob *Iambúla* či

⁴ Hägg 1983, 121.

⁵ Hägg 1983, *passim*, řadí všechna tato díla mezi románovou literaturu.

⁶ Hägg 1983, 42.

⁷ Srov. Bartoňková 1985, 121.

Euhéméra. I když známe Antoniovo dílo v podstatě jen z Fótiova výtahu, nelze pochybovat o tom, že v tomto spise bylo toto vše ve větší či menší míře zastoupeno. V tomto směru se Antoníův „román“ opravdu jeví jako pozoruhodná směsice všech uvedených složek a působí nám pochopitelně značné potíže při žánrové klasifikaci. To ovšem zároveň činí z Antoniova díla jeden z nejrafinovanějších výtvorů antické narativní prózy císařského období a vymezuje mu dnes pevné místo v komplexu pozdně řecké prozaické tvorby.'

LITERATURA

- BARTOŇKOVÁ, D. 1985: Prosimetrické pasáže v starořeckých románech, zvl. fragmentárních, SPFFBU E 30, 1986, 000.
- FAUTH, W. 1978: Astraios und Zamolxis. Über Spuren Pythagoreischer Aretalogie im Thule-Roman des Antonius Diogenes, *Hermes* 106, 1978, 220—241.
- FAUTH, W. 1978: Zur kompositorischen Anlage und Typik der Apista des Antonius Diogenes, *Würzburger Jahrbücher, N. F.* 4, 1978, 57—68.
- HÄGG, T. 1983: *The Novel in Antiquity*, Oxford 1983.
- MERKELBACH, R. 1962: *Roman und Mysterium in der Antike*, München und Berlin 1962.
- REYHL, K. 1969: *Antonios Diogenes*, Diss. Tübingen 1969.
- ROHDE, E. 1914: *Der griechische Roman und seine Vorläufer*, Leipzig 1914.³

ZUR GATTUNGSEINORDNUNG DER APISTA DES ANTONIOS DIOGENES

Eine gründliche Analyse einzelner Daten, die das von Antonios Diogenes verfaßte Werk Apista (1. Jh. u. Z.?) betreffen (Papyrusfragmente, spätere Exzerpta, Photios' Auszug), scheint zur Annahme zu führen, daß es sich darin verschiedene vorher entstandene Erzählungsgattungen (der erotische Roman, phantastische Reisefabulistik, aretalogische Erzählungen) zu einem literarischen Gebilde verbunden haben, das als eines der sowohl strukturell als auch inhaltlich kompliziersten Werke auf dem Gebiet der altgriechischen erzählenden Prosa anzusehen ist.

